

Софија Милорадовић

И ракију пијем сас медом : Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија)

Probleme de filologie slavă XV

Timișoara, 2007

573–580.

СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ
Институт за српски језик САНУ
Београд
sofija.miloradovic@sanu.ac.yu

И РАКЀЈУ ПИЉЕМ САС МЁДОМ Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија) *

Апстракт: У раду су представљене најизразитије особине којима је обележен говор Срба из Белобрешке (Румунија), који по класификацији српских дијалеката П. Ивића припада смедеревско-вршачком дијалекту, и истакнуто је присуство појединих значајних косовско-ресавских црта у овом говору.

Кључне речи: српски говор Белобрешке, смедеревско-вршачки тип, косовско-ресавске црте

Ми говоримо тачно како говору Србијанци.

Ова изјава мога информатора из Белобрешке, чика Станка Деспотовића, сведочи о сталној и дубокој тежњи наших људи тамо, преко, у туђини, да се повежу и поистовете са сународницима у матици. И стога их неизмерно радује када од онога који долази из Србије, а поготово од стручњака за језик, чују да је нека архаична лексема коју они користе позната и у неком од говора Србије. Опет, ако нама из матице нека њихова реч или обредна радња нису познати, поносно и с пуним уверењем тврдиће да су они, ето, сачували то што је код нас нестало. И као што у Србији готово редовно можете чути да се у нашем селу говори боље или лепше него у другима у истом крају, тако ће вас у српским селима у Мађарској и Румунији, на пример, често питати *да ли и ви у Србији тако кажете*, надајући се, искрено и дубоко, позитивном одговору. То је њихова звезда у плавом кругу. Паори и овчари, необразовани или слабо образовани, неупућени у дефиницију да је *језик основни показатељ етноса*, као ни у чињеницу да *проучавање говора у дијаспори помаже расветљавању појединости из српске и опитесловенске историјске дијалектологије*, постављајући поменуто питање своме госту из Србије, они заправо сваки пут изнова потврђују и ову дефиницију и ову чињеницу.

I

1.0. У књизи *Поздрав из Дунавске клисуре*, аутора Љубомира Степанова, записано је: „Село *Белобрешка* (Belobreşca) смештено је на левој обали Дунава, на

* Овај текст је резултат рада на пројекту 148001: *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство науке Републике Србије.

Текст је настао на основу грађе прикупљене током мог дводневног боравка у Белобрешки, у септембру 2007. године. Теренски рад је обављен у оквиру међуакадемијске размене, а уз свесрдну помоћ Савеза Срба и колеге Михаја Н. Радана са Западног универзитета у Темишвару. Овом приликом се такође захваљујем господину Миладину Симоновићу и његовој породици, као и мојим информаторима – Круници Грујић (1927) и Станимиру Деспотовићу (1926), на гостопримству, предусретљивости и сарадњи.

средици пута између Базјаша и Старе Молдаве, у подножју Локве. Нема података о оснивању села. Врсни истраживачи прошлости овог насеља (Б. Ђ. Крстић, М. Томић) нису нашли старије трагове од почетка осамнаестог века. Међутим, истоимено насеље је много старије. У једном прегледу насеља темишварског и молдавског санцака за период 1554-1579. године три пута су заведене *Dolna Belobreska* и *Gorna Belobreska* (...). Није познато ко су били први становници, ни где се налазило насеље, али сам назив села указује да су тамо већ живели Срби. Можда је сеоско огњиште било дубље у планини и шуми (...). Подаци указују да је садашње сеоско огњиште оформљено у тренутку када су аустријске војне власти почеле да организују војну границу на Дунаву те је био потребан већи број мушкараца способних да носе пушку и прегледнији простор за организовање граничарске службе. (...) Честа пустошења клисурских крајева, ратови и болештине знатно су смањиле број становника па се наметнуло досељавање. А насељеници су могли да буду са десне обале Дунава или Чарнојевићеви досељеници, пошто сачувани трагови указују да су око 1700. године ту живели Срби. (...) Сада Срби чине више од 80% становништва“ (Степанов 2006: 37-40).

1.1. Белобрешка се налази у Банатској Клисури, коју је, у оквиру студије *Српски дијалекти и њихова класификација II*, П. Ивић сврстао у смедеревско-вршачки дијалекатски тип (Ивић 1999: 331).¹ Тако, по својим основним особинама, и говор белобрешких Срба припада смедеревско-вршачком дијалекатском типу, али су у њему уочљиве одређене значајне косовско-ресавске црте, чему треба додати и чињеницу да се у једном оваквом, периферном говорном типу одвијају живи билингвистички процеси, да су резултати језичких укрштања те мешања знатни и да су балканизми/анализми ту присутни у знатнијој мери.

2.0. Једна од најизразитијих одлика овога говора јесте староштокавски тип акцентуације, тј. новији троакцентатски систем изведен из старосрпског двоакцентатског инвентара: дугосилазни акценат на свим слоговима, дугоузлазни акценат настао од краткосилазног преношењем с ултима на дугу пенултиму (долази само на пенултими), краткосилазни (један кратки) акценат настао од краткосилазног на првим и унутрашњим слоговима вишесложних речи (*кућа, сикира*), или преношењем краткосилазног са ултима на кратку пенултиму (*жена, сестра*).

Примери са дугосилазним: *снѝвам, љубе, нѝвци, девѝјка, телѝње, запѝнтио, школѝр, пешикѝр, плашљѝв, тоциљѝа, такѝо, овденѝа*.

Примери са дугоузлазним: *дѝте, ћѝрка, влѝкно, ваѝшар, приѝја, недѝља дѝна/дѝнѝа, свѝкла, машиѝне, зубѝрак, лажљѝвко*.

Примери са краткосилазним: *кѝжа, зѝница, желѝдац, потѝок, недѝља, вретѝно, унѝчићи, послѝла, превѝћа, имѝо*.

Са реализацијом кановачког дугоузлазног акцента (преношење краткосилазног акцента са ултима на кратку пенултиму) срећемо се у примеру *кѝжув*, који треба прихватити са резервом због могућег емфатичког предзнака, будући да је реч о обичајном маскирању. Нису пак забележени репрезентативни примери тзв. кановачког акцента - *сѝстра, јѝзик*, као ни примери типа *пѝшла, дѝшла*.

2.1. Међутим, прикупљена дијалекатска грађа сведочи о мењању природе прозодијског система, будући да је присутна јасно назначена тенденција ка неутралисању некадашње изразите тонске дистинкције код дугих акцената, и такође, само у мањој мери, тенденција скраћивања акценатованих дужина. На то је, дакако,

¹ О клисурском говору Радимаца, подведеном под косовско-ресавски дијалекатски тип, објављена је монографија у XXXIII књизи Српског дијалектолошког зборника (Томић 1987).

утицало и утиче непосредно румунско језичко окружење, и могло би се закључити да је и на овом језичком нивоу присутан процес анализације. У питању је, дакле, анализација прозодијског система и тенденција његовог свођења на акценатски „удар”.

Уместо дугоузлазног акцента факултативно се изговара дугосилазни:

лѣвак, стѣна, рѣка, пѣнђе, јѣзгро, млѣка, страино, нѣсам, нѣе бѣло, одѣло, летѣрак (= лептирић), *пѣтна с комади, врѣњаџи, помоћници, Србијаџи*.²

Наводимо и примере у којима су и акцентоване дужине обухваћене, факултативно, процесом скраћивања:

тѣрник, плѣг, понедѣник; брѣно (= брвно), *синѣвац, даду*.

У грађи из Белобрешке нашло се и неколико примера са експираторним акцентом „који одговара акценту призренско-тимочких говора, али и акценту румунског језика“ (Ивић 1990: 193):³

бѣна, шѣла (поред *шѣла*), *бѣре с вином, маѣли, глѣмци смо бѣли, нѣси кромѣре*.

2.2. У говору Белобрешке нема трагова послеакценатских дужина, али се преакценатски квантитет прилично доследно реализује:

премѣрили, се плаћало, бѣрбѣрин, јѣтѣва, позлѣдио, мећивѣли, снѣмио, стрѣчѣви, се фрѣљѣо;

паѣцов, раѣзбој/раѣзбој, ћѣти, зѣрим, више пѣти, дѣбѣ, од вѣбѣ.

У понеком примеру реализује се, факултативно, полудужина пред акцентованим вокалом: *баѣрѣџи, недѣља даѣна*.

3.0. Смедеревско-вршачки дијалекат је „обележен комбинацијом старије акцентуације и шумадијско-војвођанске замене јата, екавске са доста икавизама“ (Ивић 1999: 328). За говор Белобрешке карактеристична је управо „северна“ екавска рефлексација јата, са појавом вокала *и* у неколико значајних категорија:

датив/локатив јд. именица на *-а*: *мѣој мајки, свѣкрви, дајѣ кѣјки* (= посестрими), *девојки, дао Рѣжи; по глави, што ѣма по грѣдини* (али *секретѣр у општини*);

компаратив типа *старији*: *старѣа, овѣ старѣе, то је новѣе*;

одрични презент *нисам, ниси*: *нисам то знао, нѣе дошла*.

У следећим двама категоријама примера јављају се паралелно рефлекс *и* и *е* на месту некадашњег вокала *ѣ*: *де* и *ди, сикѣра* и *секѣра*. Забележен је само лик *гњѣздо*.

4.1. Изговор африката *ћ* и *ђ* не разликује се по акустичком утиску од књижевног. Изговор, пак, шуштавих африката *ч* и *џ* карактерише флукутозност. Они се, наиме, најчешће изговарају са умекшавањем, које иде од слабо приметног до веома изразитог. Велики број примера за овакав изговор африката *ч* и *џ* забележен је у банатским говорима (Ивић et al. 1994: 307-311), где се наводи и то да је „појава раширенија у оним говорима у румунском Банату који не разликују *ч* од *ћ* и *џ* од *ђ*“ (Исто, 310). У говору Белобрешке, у ређим случајевима изговор *ч* и *џ* не одступа од књижевног, а нису превише ретки случајеви у којима се изговор африката реда *ч* изједначава са онима реда *ћ*. Израније је већ утврђена општа нестабилност африката у локалним говорима

² О овој појави у банатским говорима на српској страни писао је П. Ивић, налазећи јој узроке у деловању фонетике румунског језика, која не познаје разлику између силазне и узлазне интонације (Ивић 1990: 191-193).

³ Примере са оваквим акцентом забележио је П. Ивић у новоштокавском говору Срба у Темишвару; в. Ивић 1990: 193.

пенци њраду, се састављаду, се свиђаду, пџаду, смѣтаду, обџваду, лџпаду, вџтаду, бџгаду, џдеду, вџч џду, ткџду, дџду, кџжеду, затџгнеду, оладу, се бџџду.

У сакупљеном материјалу из Белобрешке подједнако је велик, чак можда и већи, број примера у којима код глагола VII и VIII врсте налазимо –у на месту вокала презентске основе:

се прџву, се дџлу, се гџју, прџту, излџзу, поквџру, не ушкџпу, да жџру, вџзу се, се пољџбу, рџду, да се шџлу, сџшу, наџч џ, напџну, нџсу; да вџду, не свџтлџ, жџву; прџшту (жишке).

Сасвим спорадично чују се примери као *свиџрају, искџљају, спџвају*, односно –*виџ џ, плџч џ*.

Забележени су и облици *џмау* (пored *имџу* и *џмаду*) и *спрџему*, који су у косовско-ресавским говорима раширени у VI врсти.

7.0. Ослањајући се на преглед изнет у студији П. Ивића о класификацији српских дијалеката, у одељку о смедеревско-вршачком дијалекту (Ивић 1999: 333-335), при чему имамо у виду сву ограниченост обима прикупљене грађе, навешћемо:

(а) засведочене примере „особина типичних за косовско-ресавски дијалекат, а непознатих свим (или скоро свим) смедеревско-вршачким говорима“: заменички облик *куј* (= ко, који), присвојни придев *њџзин*;

(б) примере за „косовско-ресавске одлике непознате већини смедеревско-вршачких говора, али ипак присутне у ивичној зони према косовско-ресавском дијалекту“: *кад ју дџктор забрџнио, да ју нџкој дџуши* (енклитички датив „јџ“);

(в) примере за „косовско-ресавске особине које захватају знатан део смедеревско-вршачких говора, али не све“: прилог [*z*]де, *џте, џве, џне* (са вокалом *e*), *кџмсто* (испадање *v* у суфиксу –*ство*), *по маџнастира, по шкџбла* (изједначени облици генитива и локатива множине), *кџрџаџе, опџнџе, орџсе* (акузатив мн. м. рода са аналошким *ц, з, с*), *нџма ни дџџа, дџли дџџама* (множински наставци у индиректним падежима именице *дете*), *кад ни џзели, такџ сам ви рџкла* (заменичке енклитике датива множине), *да не прџти, затџ ве вџдим* (заменичке енклитике акузатива множине), *говџрит* (инфинитив без крајњег –*и*), *јџ се, ниџе* (атематски презент), *џзем* (презент).

8.0. Један од најкрупнијих феномена падежне синтаксе јесте губљење дистинкције између падежа места и падежа правца. “Монографисти словенских и несловенских балканских падежних система констатују да је једна од опозиција које се прве губе опозиција између ‘места радње’ и ‘правца кретања’, која се традиционално у индоевропским језицима изражавала опозицијом локатива и акузатива са одговарајућим предлозима или без њих” (Тополињска 2002: 7).

У грађи из Белобрешке има доста примера који могу послужити као потврда ове значајне одлике многих српских говора - прецизније, као потврда употребе (а) акузатива у локативној функцији, јер је веома ограничен број примера у којима је дошло до замене (б) инструментала акузативом у месним конструкцијама. Ипак, потребно је знатно више материјала да би се извели поузданији закључци у назначеном правцу, али се овај феномен свакако може објаснити интерференцијом с румунским језиком.

(а) *пџмрчџина ко у рџг, нџма у пџрк ниџшта, кад сам бџо у прџви рџзред, што је у Бџоград прџфесор, сџмо док су у шкџлу, тџ свџ у шџлу бџло, чџвџо крџву у шџму, остџло у џспомену, у дџко (зеница); вџли да седџ на Дџнав, рџвнице на плџгове;*

(б) *за стџ су седџли, свџ је тџмо пред цџркву.*

Није занемарљив број примера у којима имамо факултативно чување локатива наместо његове замене акузативом:

*у посту се не прѣву, жиѣви у Мѣрибору, у Темшиѣвѣру су прѣвили свѣдбу, на вр
устѣу, водио сам по Румѣниѣи, нѣно свѣта по сокаку.*

Сасвим је незнатан број забележених примера са хиперкорекцијом, тј. са употребом локативних облика за акузативне функције: *кад смо ѣшли у шкѣли, д-ѣдем на
пѣту.*

II

9.0. Иницијација балканизама/аналитизама под структурним утицајима суседних језика, у непосредном језичком контакту, представља један од двају узрока аналитичких измена у српским народним говорима. У том смислу, у погледу развијања балканизама/аналитизама изузетно су инструктивни говори из тзв. ареала конвергенције. Репертоар ових појава на подручју крајњег североистока и крајњег југозапада српске дијалекатске територије настао је као резултат периферијског географског положаја, те прошлог и садашњег непосредног контакта с несловенским балканским језицима, а не као последица припадности „балканословенском језичком континууму“ (Милорадовић 2007: 369-370).

9.1. Да „најважнији синтаксички балканизам“, тј. објекатска редупликација, није иманентан само југоисточним и југозападним српским говорима, показују и примери које је П. Ивић забележио у говорима југоисточног Баната (Ивић 1990: 196), типа *оѣши мене да ме манеш*. П. Ивић сматра да су овакви примери комбиноване употребе наглашеног и ненаглашеног облика личне заменице „скорашњег настанка“, да су настали, дакако, под јаким утицајем румунског језика и да се делимично затичу „in statu nascendi“. Овде се могу прибројати и примери из Белобрешке: *мѣне ме снѣмѣо, тѣј ме сач ѣво мѣне, да те вѣдим тѣбе, и га прѣтѣриши њѣга, па тако и тѣга га не ушкѣпу*.

9.2. Процес анализације препознаје се и у изменама рекцијских могућности одређених глагола, односно у присуству тенденције ка граматикализацији и, следствено томе, десемантизацији одређених предлога, првенствено предлога *за*: *не смѣм да се сѣтим за њѣ, не брѣне ништа за њѣга, ѣдемо за кѣма*. Предлошко-падежном везом *за* + акузатив изражавају се односи који су у српском књижевном језику представљени неким другим слободним падежима или предлошко-падежним везама.

9.3. Када је у питању међујезичка интерференција, важно је поменути једну од најупечатљивијих синтаксичких карактеристика српских говора у Румунији, па тако и говора Белобрешке - специфичан ред речи, тј. специфичан положај (и глаголских и заменичких) енклитика: *сам бѣо још млѣд, си бѣгат чѣвек, су усѣмљени тѣмо; се јачѣју, се дѣлу, ми се позлѣдѣла; сам му пѣслала, га опрѣвили*. Измењен положај енклитика под румунским утицајем среће се и у појединим источнијим банатским селима (Ивић 1985: 91).

III

10.1. Српски говор Белобрешке припада смедеревско-вршачком дијалекатском комплексу, имајући пре свега у виду дијахрону равн, али се не може рећи да је у питању говор са изразитом дијалекатском индивидуалношћу, будући да су у њему уочљиве одређене значајне косовско-ресавске црте. Стога овај говор представља

својеврсну потврду констатације П. Ивића, изнете у другом делу студије о класификацији српских дијалеката: „Смедеревско-вршачки дијалекат приказује се тако као северна периферијска зона косовско-ресавског дијалекта: неке од одлика тог дијалекта обухватају га у целини, друге делимично, а треће нимало“ (Ивић 1999: 335). Овоме треба додати и резултате интерференције, неизбежно присутне у тзв. контактним ситуацијама, те знатније присуство појединих балканизама/аналитизама.

10.2. Као веома релевантне за дијалекатску скицу коју смо овде покушали да дамо, наводимо речи П. Ивића забележене у његовом тексту *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, а које се односе на северну Србију: „И овде је успешно коришћење материјала незамисливо без правилне стратификације постојећих језичких црта. У већини случајева пред нама се налазе, помешане у истом говору, црте стариначке, дошљачке и оне које су се развиле на лицу места у време од сеоба наовамо. Уз то дошљачке особине могу бити разнородне ако су досељеници са разних страна, а и трећа група обухвата неједнаке елементе: оне који су настали у процесу кристализације мешавине и оне који су се у новије време појавили сасвим спонтано, без везе са неким ранијим развојним тенденцијама. Рашчлањавање ове врсте захтева пажљив прилазак проблему, велику обазривост и, нарочито, детаљно познавање говора“ (Ивић 1991/III: 91-92). Тако ће тек подробије утврђивање карактеристика које дефинишу све језичке нивое овог српског говора у инојезичном окружењу пружити могућност за исцрпније опсервације и повлачење паралела са садашњом ситуацијом у смедеревско-вршачким говорима на територији Србије, али и са ситуацијом у косовско-ресавским говорима⁵, па и у тамишком говорном типу шумадијско-војвођанског дијалекта. За сада, дијалекатска скица говора Белобрешке тек наговештава контуре проблема на чије ће се дефинитивно решавање моћи претендовати, надамо се, након прегледа и анализе много обимнијег теренског материјала, који треба прикупити и у Белобрешки и у суседним српским клисурским насељима.

ЛИТЕРАТУРА:

Букумирић 2003: Милета Букумирић, *Говори северне Метохије*. – Српски дијалектолошки зборник L, Београд.

Ивић 1985²: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. - Нови Сад.

Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. - Београд-Приштина.

Ивић 1991/ II: Павле Ивић, *Из историје српскохрватског језика*, Изабрани огледи II, Ниш.

Ивић 1991/ III: Павле Ивић, *Из српскохрватске дијалектологије*, Изабрани огледи III, Ниш.

Ивић 1999: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (II)*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII, Нови Сад, 303-354.

Ивић 2002: Павле Ивић, *Жупски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта*. - Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVI/1, Нови Сад, 7-13.

Ивић et al. 1994: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: увод и фонетизам)*. - Српски дијалектолошки зборник XL, Београд.

Ивић et al. 1997: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови)*. - Српски дијалектолошки зборник XLIII, Београд.

⁵ Овде треба упоредити језичке црте побројане у раду П. Ивића, *Жупски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта* (Ивић 2002).

- Милорадовић 2007: Софија Милорадовић, *Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима*. – Зборник Матице српске за славистику 71-72, Нови Сад, 357-375.
Степанов 2006: Љубомир Степанов, *Поздрав из Дунавске клисуре*. – Темишвар.
Томић 1987: Миле Томић, *Говор Радимаца*. - Српски дијалектолошки зборник XXXIII, Београд, 303-474.
Тополињска 2002: Зузана Тополињска, *Антропоцентрична теорија језика и српски надежни систем*, Јужнословенски филолог LVIII, Београд, 1-13.

C'EST AVEC DU MIEL QUE JE PRENDS DE L'EAU DE VIE
Esquisse dialectologique de Belobreška (Roumanie)
(Résumé)

Le parler des Serbes de Belobreška appartient au complexe dialectal dit smederevsko-vršački. On ne peut pas prétendre qu'il s'agisse d'un parler d'une individualité dialectale particulièrement marquée, étant donné qu'on y retrouve des importantes kosovo-réssavien caractéristiques. Il faut y ajouter encore des résultats de l'interférence, fait inévitable dans des circonstances dites «de contact», ainsi qu'une forte présence de certains balcanismes/analitismes. Un matériel plus important, qu'il faudra recueillir dans la Belobreška et dans les agglomérations serbes voisines, nous permettra d'observer avec plus de précision tous les niveaux linguistiques ainsi que de tracer des parallèles avec la situations actuelle dans les parlers de la région Smederevo-Vršac sur le territoire de la Serbie, mais aussi avec la situation dans les kosovo-réssavien parlers et de celle du Tamiš, qui représente une variété du dialecte parlé à Šumadija et en Voïvodine.